

HOPP LAJOS: A FORDÍTÓ MIKES KELEMEN

Budapest, Universitas Kiadó, 2002, 438 l. (Historia Litteraria, 12).

Hopp Lajos posztumusz könyve 18. századi fordításirodalmunk történetét kivételesen becses és ugyanakkor sajátos fejezettel gazdagítja. Zágoni Mikes Kelemen emigrációban kifejtett, rendkívül gazdag, de az utóbbi évtizedekig jórészt kéziratban maradt munkái éppen a kitűnő tudós kutatásainak és gondozásának köszönhetően váltak hozzáférhetővé a mai olvasók számára. A fordítások kutatói előtt nem voltak ismeretlenek ezek a szövegek, és forrásaikra, stílusukra, jelentőségükre vonatkozóan számos tanulmány jelent meg a múlt század utolsó harmadától kezdve, amelyek azonban gyakran ellentmondó, téves vagy megalapozatlan feltételezéseket is közöltek. Hopp Lajos a kritikai kiadások és Mikes életútjának kutatása során megszerzett kivételes ismeretanyag birtokában könyvében teljes képet adott a 18. század egyik legjelentősebb prózaírójának fordítói munkásságáról.

A könyv első része a *Törökországi levelekben* fellelhető fordítások bemutatására vállalkozik. Izgalmas kalandra hívja a *Leveleskönyv* olvasóit, feltárva, hogy az író milyen végtelenül gazdag forrásanyagból merített, milyen változatos módszerekkel élt, miközben ezeket a fordítási betéteket harmonikusan beleillesztette a saját szövegébe. Hopp Lajos felhívja figyelmünket arra, hogy a fordítások során milyen sokféle prózai műfajt felhasznált Mikes művének gazdagítására, és arra is, hogy elkülönítésük az eredeti műtől nem mindig egyszerű. Nyilvánvalóvá válik az olvasó számára, hogy Mikes nemcsak gondolatai lejegyzéséhez választja a 18. század egyik legfontosabb műfaját, a le-

vélgyűjteményt, hanem az is, hogy a fordítások felhasználásakor a korszak legelterjedtebb módszerével a rövid műfajok egymásba kapcsolását illetve vegyítését is alkalmazza. A *Leveleskönyv* arra is bizonyíték, hogy a fordító Mikes itt azokat a hasznos, tanulságos és érdekes műrészleteket választja, amelyek valamilyen módon saját élményeihez kapcsolódnak és amelyekről úgy véli, „édes nényének” elnyerhetik tetszését. Az elképzelt olvasó: a művelt, érzékeny nő kedvét keresve nagyrészt kortárs prózaírókat fordít. Forrásai a korabeli jellegzetes prózai műfajokhoz tartoznak: folyóiratok, így az angol *Spectator* francia fordítása, enciklopédiák és szakszótárak, ilyen Noël Chomel és Pierre Bayle műve, mese- és novellagyűjtemények, mint *La Fontaine* vagy gyakrabban *Mme de Gomez*, de vélhető forrásai között Hopp Lajos levelezésgyűjteményt és történeti műveket is feltár, amilyenek Bussy-Rabutin, Matteo Bandello, Fleury, de Vertot abbé munkái. A fordítások nyomán jelenik meg a műben néhány jellegzetes korabeli téma: a gyarmatosítás igazságtalanságainak elutasítása az ártatlan „vad” leány és a civilizált, de kegyetlen angol szcrelmi történetében, a frivol anekdota, történeti művek híres emberek hétköznapijait bemutató részletei, természettani, mezőgazdasági ismeretek, a vallással összefüggő, érdekes események leírásai, amelyeknek vonzó formát tudott adni a fordítás során. Az első fejezet azt is bemutatja, hogy a francia nyelvű munkák kizárólagos források, mivel a latin, angol és olasz nyelvű művek hátterében is mindig fellelhető francia fordításuk, amelyet a magyar szerző használ.

Hopp Lajos alapos bemutatásai és elemzései meggyőzően bizonyítják, hogy a *Leveleskönyv*ben található fordítások összessége „egyedülálló a magyar széppróza történetében Faludi és Bessenyei előtt”.

Az önálló fordításokat Hopp Lajos könyvének következő négy fejezete mutatja be. Mikes Rodostóban készült tizenkét fordítását műfajuk szerint csoportosítja, megkülönböztetve az erkölcsnevelő értekező próza, a széppróza, az elmélkedő didaktikus kegyességi és a klasszikus történeti értekező próza területét. Az első körbe egyetlen művet sorol: *Az ifjak kalauza* című fordítást, amely a fejedelmi kamarás első fordítói kísérlete. A szöveget 1724 és 1751 között többször átjavította és bővítette, jelentős átalakításokat is végrehajtva. Charles Gobinet pedagógiai és erkölcsnevelő munkája nagy erőpróbát jelentett a fordító Mikes számára. Az átdolgozások azt is mutatják, hogy a fordítások saját helyzetének átgondolására is lehetőséget adtak. Hopp Lajos módszeresen összeveti az eredetivel a különböző időpontokban készült fordításokat. Finom meglátásai érdekes eredményeket hoznak. Megállapítja, hogy Mikes felfogása változott arra vonatkozóan, hogyan használhatna leginkább fordításaival: először még úgy gondolta, saját gyerekei is hasznát vehetnék a könyvnek, később ezt a részt, valamint a bujdosásra vonatkozó utalásokat is elhagyta, szélesebb közönség felé fordulva. Arra is rámutat, hogy a fordító társadalombírálata sokkal erősebb, amikor a francia szöveg mögé rejtőzhet, mint eredeti műveiben, hogy stílusát állandóan csiszolja, hogy a francia szerző által idézett bibliai szövegeknél az idős fordító igyekszik Káldi György fordítására támaszkodni.

A szépprózai átdolgozások körébe a könyv több, eltérő műfajú művet sorol. *A Mulatságos napok* Mme de Gomez 1723-ban megjelent műve alapján, kalandos cselekményű elbeszélésfüzérből készült átültetés, *Az idő jól eltöltésének módja* morális próza beszélgetés formájában Antoine de Courtin könyvéből, a *Keresztnek királyi útja* legendaszerű, dialogizált, misztikus-vallásos elbeszélés Benoît Van Haefen művének francia fordításából. Hopp Lajos ezeket tartja, különösen az első kettőt, Mikes legsikerültebb fordítói teljesítményének. A fordító válogat, rövidít, aktualizál, az eredeti műveknek nemcsak nyelvét, hanem helyszínait, szereplőit, cselekményét is magyarosítja. A kalandos elbeszélések fordítása műfaji szempontból, de a szöveg-átalakítás és a stilisztikai elemek tudatos használata vonatkozásában is kiemelkedő eredmény.

Nem véletlen, hogy Mikes, aki Rákóczi fejedelmet szinte apjának tekintette, olyan nagy teret szentelt az elmélkedő kegyességi prózának, amellyel a könyv következő fejezete foglalkozik. Hopp Lajos itt is megpróbálja a lehetséges forrásokat feltárni, bemutatja a meditációs irodalom Mikesnél is fellelhető sajátos 17–18. századi jellegzetességeit, felhívja a figyelmet azokra a fordítói értékekre, amelyek a „költői próza motívumainak” alkalmazása terén jellemzik a fordításokat (Le Tourneux, Nicolas Mélicques művének adaptációjában). Ebben a csoportban a *Catechismus* című fordítást méltatja különösképpen. François-Aimé Pouget *Catechisme de Montpellier* címmel híressé vált írása Rákóczi és Mikes legfontosabb grosbois-i olvasmányai közé tartozott. Ez a rendkívül népszerű mű, amely a 18. századi janzenizmusban fontos szerepet játszik

és összefoglalja annak tanait és történetét (a pápai tiltás ellenére 30 francia fordítása jelent meg), Mikes sajátos fordítói erényét csillogtatja meg: egyszerűen, világosan fogalmazza meg a spirituális értekezéseket, arra törekedve, hogy különböző olvasók számára érthetővé tegye mondanivalóját.

A „klasszikus történeti értekező próza” műfaji megjelölés alatt találjuk a könyvben a Dom Calmet, Claude Fleury történeti munkáiból készült, valamint a török vallásról, politikai és katonai szervezetről szóló Mikes-fordításokat. Ezek a fordítások arra is lehetőséget adnak, hogy a könyv írója bemutassa Mikes gondolatait a különböző vallásokról és feltárja történelemszemléletének elemeit.

Hopp Lajos nemcsak áttekinti Mikes fordításait, hanem a teljes Mikes-életmű ismeretének birtokában a fordító határozott képét is megrajzolja: összeveti a fordításokat az eredetivel, aminek során finom észrevételekkel kiemeli stílusának értékeit, feltárja műfaji preferenciáit, bemutatja gondolkodásmódját, írói szándékait, rámutat az írói életmű során felfedezhető azonosságokra és változásokra. Mikes fordítói gyakorlata megegyezik a korabeli európai gyakorlattal: rövidít, aktualizál, módosít az eredeti szövegen, hogy olvasói minél több hasznát vegyék az olvasásnak, hogy saját elképzelését is meggyőzően belefoglalhassa. Nagy erénye világossága, zamatos nyelve, szép, árnyalatokban gazdag stílusa. A könyv ugyanakkor érveket szolgáltat arra vonatkozóan, hogy Mikes teljes életművét be kell illeszteni irodalomtörténetünkbe, hogy a helyére kerüljön

mint a korai magyar felvilágosodás kiemelkedő képviselője. Párhuzamokat von a korabeli és a századvégi magyarországi irodalmi és fordítási törekvések és Mikes tevékenysége között, kitér a fordító Franciaországban töltött éveinek döntő szerepére. Itt említjük meg hiányérzetünket: nem kapunk választ arra a kérdésre, hogyan juthatott azokhoz a francia könyvekhez Mikes, amelyek nem voltak meg a fejedelem könyvtárában, illetve még nem jelentek meg franciaországi tartózkodása idején. Nyitott marad továbbá, hogyan jutottak a fordítások kéziratai Magyarországra. A könyv nagy erénye ugyanakkor, hogy világos képet ad a források kiadásairól, hatásáról, kritikai feldolgozását adja a szerteágazó és gyakran ellentmondásoktól terhes szakirodalomnak, szerényen átengedve a felfedezéseket elődeinek. Közben gondol a későbbi kutatókra is: megjelöli a megoldatlan kérdéseket, amelyek újabb kutatásokat kívánnak.

„Azért is mondhatni, hogy a könyv a lelke az elmének...” – választhatnánk a fordítói életmű mottójául *Az idő jól eltöltésének módja* című mű egyik mondatát, hiszen a „haszontalan bujdosásba” töltött időben Mikes elméjét is a könyvek foglalkoztatják, de bennük látja a magyar ifjúság és a nők nevelésének és művelésének zálogát is. A korán elhunyt kitűnő tudós, Hopp Lajos könyve a Mikesről ismert eddigi képet alapvetően átformálja, de a 18. századi magyar irodalom történetének és fordítástörténetének újragondolását és átírását is szükségessé teszi.

Penke Olga